

SAREŽĢĪTAIS PAGĀTNES MANTOJUMS LATVIJĀ: IESKATS OTRĀ PASAULES KARA PIEMIŅAS VIETĀS RĒZEKNĒ (1945–1991)*

KASPARS STRODS

MA arhīvniecībā, Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas
institūta pētnieks, Latgales Kultūrvēstures muzeja vēsturnieks

E-pasts: kaspars.strods88@inbox.lv

ANOTĀCIJA

Otrais pasaules karš kļuva par lielāko militāro konfliktu cilvēces vēsturē. Tas prasīja desmitiem miljonu cilvēku dzīvību un atstāja paliekošas sekas līdz mūsdienām. Lai gan ir pagājuši vairāk nekā 70 gadi kopš kara beigām, par tā laika traģiskajiem notikumiem Latvijas teritorijā šodien mums atgādina vairāki simti piemiņas vietu (pieminekļi¹, memoriāli² u. c.). Arī Rēzeknē laika gaitā ir izveidotas vairākas piemiņas vietas, kuras vēltītas gan Padomju Savienības, gan nacistiskās Vācijas totalitāro režīmu upuru piemiņai. Publikācijas mērķis ir sniegt ieskatu konkrēto piemiņas vietu izveidē, to vēsturiskajā attīstības procesā, kā arī nozīmi mūsdienās.

Atslēgas vārdi: piemiņas vietas, Otrais pasaules karš, Padomju Savienība, nacistiskā Vācija, Rēzekne.

IEVADS

Jebkurš militārs konflikts atstāj postošu ietekmi uz miljoniem cilvēku dzīvi. Šajā ziņā Otrais pasaules karš pārspēja visus līdz tam cilvēcei zināmos militāros konfliktus, jo tas “bija “totālais karš”, kurā Eiropas

* Šis raksts ir sagatavots Latvijas Zinātnes padomes finansētā projektā (Nr. lzp-2019/1-0241) “Sarežģītais vēsturiskais mantojums Latvijā: holokausta tūrisma vietas starp piemiņas kultūru, mūsdienu tūrisma pieprasījumu un piedāvājumu”.

civiliedzīvotāji piedzīvoja okupāciju, represiju un iznīcināšanas šausmas” (Zellis 2011, 173).

Karš atstāj ilgstošu ietekmi uz daudzu cilvēku apziņu. Savā ziņā kara zaudējumus iemieso arī neskaitāmie monumenti un piemiņas vietas, kurās atspoguļojas konkrēto notikumu radītās traumas un valdošie pēckara atmiņu naratīvi. Totalitārajos režimos šie naratīvi ir cieši saistīti ar šo varas pārstāvju ideoloģiskajiem priekšstatiem. Īpaši tas attiecas uz pēckara okupēto Latvijas un daudzu citu Austrumeiropas valstu teritoriju, kad neskaitāmos padomju režīma pieminētos atspoguļojās “jaunās impērijas” militārie sasniegumi, kā arī totalitārās un ideoloģiskās vērtības, un “daudzas sabiedrības sevi maldina, ka šīs vērtības ir mūžīgas” (Lowe 2020, XVII).

Tas atspoguļojās arī Latvijas neatkarības atjaunošanas procesā, kurā iezīmējās krasa attieksmes maiņa pret padomju vēsturisko mantojumu, tostarp pieminētiem. Daudziem šie padomju monumenti saistījās ar ilgstošu pagātnes traumatisko okupācijas pieredzi, bet citiem gluži otrādi – pagātnes sasniegumiem. Var piekrist apgalvojumam: “Mēs iemūžinām šīs vērtības akmenī un liekam tās uz podesta, bet, kad pasaule mainās, tad mūsu pieminēti un vērtības, kurus tie reprezentē, ir iesaluši laikā” (Lowe 2020, XVII).

Līdz šim Latvijas historiogrāfijā saistībā ar dažādām Otrā pasaules kara piemiņas vietām ir veikti atsevišķi pētījumi³, tomēr tie pamatā aptvēruši valstisko līmeni, bet reģionālais aspekts tikpat kā nav nonācis vēsturnieku izpētes redzeslokā. Izņēmums ir holokausta piemiņas vietas. Šeit jāizceļ Meijera Melera apjomīgais darbs “Latvijas ebreju kopienas vēsture un holokausta piemiņas vietas” u. c.⁴ Tāpat ir veikti pētījumi par atsevišķām holokausta piemiņas vietām vairākos Latvijas reģionos (piemēram, Rēzeknē⁵ u. c.). Tomēr plašākā mērogā Otrā pasaules kara piemiņas vietas līdz šim nav skatītas, un detalizētākas informācijas par tām nereti trūkst. Jāpiebilst, ka samērā plaši ir pētīta 8. un 9. maija piemiņas kultūra un ar to saistītie jautājumi⁶, kā arī padomju deportācijas⁷ u. c. komemorācijas procesi.

Raksta mērķis ir sniegt ieskatu Otrā pasaules kara notikumiem veltīto piemiņas vietu izveidē Rēzeknē, to vēsturiskajā attīstības procesā, kā arī nozīmi mūsdienās. Publikācijas sagatavošanā kā avoti galvenokārt izmantoti dažādi padomju okupācijas un Latvijas neatkarības periodu preses izdevumi (“Ausma”, “Znamja Truda”, “Darba Karogs” “Rēzeknes Vēstnesis” u. c.), kā arī Latgales Kultūrvēstures muzeja krājuma, Latvijas Nacionālā arhīva u. c. materiāli. Šie avoti ļauj apzināt vairāku piemiņas vietu izveides vēsturiskos aspektus, kā arī labāk izprast to nozīmi mūsdienās.

NACISTU OKUPĀCIJAS REŽĪMA UPURU PIEMIŅAS VIETAS

Viena no apjomīgākajām piemiņas vietām, kura saistās ar nacistu okupācijas laiku Rēzeknē, ir bojāgājušajiem padomju karagūstekņiem veltītais memoriāls. Šajā vietā 1941.–1944. gadā atradās karagūstekņu nometne “Stalag 347” (citos avotos saukta arī par “Stalag 340”). Pēc dažādām aplēsēm, nometnes darbības laikā (pamatā no bada, slimībām, ievainojumiem, cietsirdīgas izturēšanās, kā arī nošaušanas) bojā gāja aptuveni 20 000 cilvēku (Nikonov 2018, 434–435; Strods 2020a). Jāatzīmē, ka padomju avotos bojāgājušo skaits tiek lēsts ap 30 līdz 35 tūkstošiem (Nikonov 2018, 435), kas acīmredzami ir pārspīlēts skaitlis.

Pēc Otrā pasaules kara šajā teritorijā padomju varas iestādes ierīkoja vācu karagūstekņu nometni. Tajā ieslodzītie karavīri tika iesaistīti dažādos pilsētas labiekārtošanas darbos. 20. gs. 60.–70. gados notika šīs teritorijas industrializācijas process, kā rezultātā tika iznīcināta vācu karagūstekņu nometnes teritorijā izveidotā karavīru kapsēta (Nikonov 2018, 443–444; Strods 2020a). Pirmais piemineklis nometnes teritorijā uzstādīts 1959. gada 4. novembrī, savukārt 1974. gada jūlijā (par godu Rēzeknes 30. “atbrīvošanas” gadadienai) izveidots memoriāls (Strods 2020a). 2019. gadā tika uzsākts Ziemeļu rajona parka teritorijas atjaunošanas un labiekārtošanas projekts, kura rezultātā paredzēts atjaunot arī padomju karagūstekņu memoriāla apkārtni.

Vēl viena nacistu upuriem veltītā piemiņas vieta atrodas blakus Rēzeknes tirgus laukumam, kur pēc nacistiskā režīma varas iestāžu rīkojuma 1942. gada 4. janvārī notika 30 Audriņu ciema iedzīvotāju (vīriešu) publiska nošaušanas paraugakcija, savukārt pārējie (apmēram 200) ciema iedzīvotāji iepriekšējā dienā (3. janvārī) tika nogalināti Ančupānu kalnos (Malahovskis 2019, 100). Godinot bojāgājušos, 1965. gada 21. jūlijā šajā vietā atklāja simbolisku piemiņas plāksni (Pie fašisma upuru sienas 1965, 87, 1), savukārt 1990. gada 4. janvārī izveidoja jaunu piemiņas plāksni ar 30 nošauto cilvēku vārdiem (Nizinska 1990, 3, 1), kura pēdējo gadu laikā vairākkārt ir atjaunota. Šajā vietā periodiski norisinās dažādi Otrā pasaules kara atcerei veltītie piemiņas pasākumi, tostarp 4. janvārī, 8. un 9. maijā.

Līdzīgi kā daudzās citās Latvijas pilsētās, arī Rēzeknē starpkaru periodā ievērojamu sabiedrības daļu veidoja ebreji. Pēc 1935. gada Tautas skaitīšanas datiem, ebreji veidoja 25,43 % jeb 3342 no visu iedzīvotāju kopskaita (Salnītis 1936, 297). Lielākā daļa no viņiem gāja bojā nacistu, kā arī to atbalstītāju īstenotā holokausta laikā. Pēc kara, godinot šo traģisko notikumu upurus, tika izveidotas vairākas piemiņas vietas. Par vienu no Rēzeknes ebreju iznīcināšanas vietām kļuva vietējās ebreju kapsētas teritorija. Šeit pagājušā gadsimta 40. gadu otrajā pusē, kā arī 80. gados uzstādīja divus

pieminekļus. Viens atrodas masu iznīcināšanas vietā, savukārt otrs – netālu no kapsētas ieejas (Strods 2017, 78). Jaunākais bojājumu dēļ 1990. gadā tika atjaunots (Bruzgule 1990, 140, 3). Zīmīgi, ka šajos pieminekļos, tāpat kā daudzos citos attiecīgā laika šāda veida objektos, atspoguļojas padomju periodam raksturīgā iezīme – uz tiem netiek norādīta bojāgājušo cilvēku tautība, bet gan apzīmējums “fašisma upuri”. Šāds vārdu salikums ir gan uz pieminekļa Rēzeknes ebreju kapsētā, gan Vipingas mežā (Magone 1989, 90, 1). Tas ir izskaidrojams ar PSRS piekopto ““padomju pilsoņu” “politiku””. Respektīvi, šādā veidā padomju vara centās neizcelt holokausta upurus, lai pēc pastāvošās ideoloģijas priekšstatiem “nesašķeltu padomju ļaužu kopumu” (Bērziņš 2015, 288).

Vēl viens padomju režīma beigu perioda piemineklis, kurš veltīts nacistiskā režīma upuriem (tostarp nogalinātajiem ebrejiem), 1989. gadā⁸ (atjaunots 2000. gadā) izveidots Vipingas meža teritorijā netālu no bijušā Rēzeknes tuberkulozes dispansera. Pēc pieejamās informācijas, šeit 1943. gada pavasarī (uz pieminekļa norādīts 6. marts) nogalināti 34 ebreji (tostarp padomju aktivisti) (Magone 1989, 90, 1; Melers 2013, 267; Strods 2017, 79). Jāpiebilst, ka pēckara padomju varas iestāžu izmeklēšanas dokumentos norādīts, ka Vipingā nogalināti arī padomju karagūstekņi, politieslodzītie u. c. personas (Nikonov 2018, 451).

Pēdējā laikā šī piemiņas vieta ieguvusi arī visnotaļ pretrunīgu slavu. 2020. gada 9. maijā pēc Latvijas–Krievijas kultūras un ekonomikas

1. attēls. Piemiņas akmens 1941. gada jūnija–jūlija padomju represiju upuriem.
Foto: A. Bondarenko

Figure 1. Memorial stone to the victims of Soviet repressions of June–July 1941.
Photo: A. Bondarenko

sadarbības biedrības “Slavia” iniciatīvas pieminekļa apkārtnē uzsāka veidot t. s. Piemiņas un Uzvaras aleju par godu Uzvaras dienas 75. gadskārtai (Nagle 2020). Šo ieceri atbalstīja arī vietējā pilsētas pašvaldība (Gilis 2020, 36, 1; Nagle 2020). Šī iniciatīva tika turpināta tā paša gada oktobrī, kad “jaunajā alejā” papildus iestādīja 75 bērzus (Utāns 2020, 87, 2). Šādas aktivitātes liek domāt par vēlmi mākslīgi radīt jaunas piemiņas vietas, kuras ietver padomju vēstures ideoloģiskā motīva – Sarkanās armijas kā “atbrīvotājas tēla” – stiprināšanu.

PADOMJU KARAVĪRIEM VELTĪTĀS PIEMIŅAS VIETAS

Atbilstoši padomju varas perioda ideoloģiskajām tradīcijām tieši Sarkanās armijas karavīriem ir izveidotas vairākas piemiņas vietas (skvēri, pieminekļi u. c.). Kopumā pilsētas teritorijā ir četri šāda veida objekti.

Pirmais ierīkots jau 1948. gadā pilsētas skvērā netālu no Rēzeknes Visvētākās Dievdzemdētājas piedzimšanas pareizticīgo baznīcas. Šajā vietā apglabāts Sergejs Čerņikovs (1914–1944) un vēl astoņi Sarkanās armijas karavīri (LNA RZVA, 18–1–302–20–21, Ul. Darzu). Jāatzīmē, ka 1959. gadā blakus šim obeliskam tika pārapbedīts padomju varas aktivists Jānis Zvīdra (1895–1920) (Strods 2020b; par J. Zvīdra pārapbedīšanu 1959, 130, 2), savukārt 2009. gada jūlijā atklāts piemineklis sešpadsmit t. s. Afganistānas kara⁹ kritušajiem karavīriem (Rancāne 2009).

Vēl viena piemiņas vieta Sarkanās armijas karavīriem pēckara gados iekārtota Rēzeknes Pareizticīgo kapsētas teritorijā Upes ielā. Šeit 1975. gadā atklāta piemiņas zīme (Juškāne 2005). Pēc pieejamās informācijas, šajā vietā apbedīti 80 Sarkanās armijas karavīri (Ul. Upes).

Lielākais no padomju karavīriem veltītajiem Otrā pasaules kara objektiem izveidots Miera ielā, blakus Latvijas Neatkarības karā (1918–1920) kritušajiem un vēlāk kara hospitālī mirušajiem karavīriem. Šajos kapos 1968. gada 8. maijā atklāts tēlnieka Oto Kalēja (1920–1977) veidotais bronzas bareljefs (1968, 55, 1). Kopumā Miera ielā apbedīti 545 sarkanarmieši (Ul. Miera), tomēr LPSR Komunistiskās partijas Centrālās komitejas izveidotās komisijas pārstāvju 1959. gada 12. oktobra apsekošanas protokolā minēti 323 ierindas karavīri un virsnieki (LNA-RZVA, 18–1–302–20). Šāda skaitļu atšķirība, iespējams, varētu būt skaidrojama ar dažādiem veiktajiem pārapbedījumiem. Jāpiekrīt viedoklim, ka Rēzeknē pamatā apbedīti no apkārtnējām teritorijām pārvestie kritušie sarkanarmieši¹⁰ (Neiburgs 2018, 204). Turklāt jāņem vērā, ka pašā pilsētā ielu kaujas nemaz nenotika (Nikonov 2018, 468). To savā ziņā apstiprina fakts, ka vācu spēki pilsētu atstāja jau 1944. gada 26.–27. jūlija naktī (Neiburgs 2018, 202–203; Nikonov 2018, 468), respektīvi, pirms padomju spēku ierašanās. Jāatzīmē, ka šo

apbedījumu teritorijā 2020. gada 24. oktobrī notika arī 62 bijušās karagūstekņu nometnes “Stalag 347” ieslodzīto mirstīgo atlieku pārapsēšana (Pozņakovs 2020, 42, 4).

Miera ielas kapsētā vairākkārt ir veikti dažādi atjaunošanas darbi, kurus finansiāli atbalstījusi Krievijas Federācija. Pēdējā renovācija šajā apbedījumu vietā notika 2016. gadā, un tās izmaksas bija aptuveni 28 tūkstoši dolāru (Čigāne 2016). Šāda veida atjaunošanas darbi notiek uz 2007. gadā Latvijas–Krievijas parakstītā savstarpējā līguma pamata (Par Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanos par Latvijas apbedījumu statusu Krievijas Federācijas teritorijā un Krievijas apbedījumu statusu Latvijas Republikas teritorijā 2008) – Krievijas puse atjauno Sarkanās armijas karavīru apbedījumu vietas visā Latvijas teritorijā.

Ievērojamākais piemineklis Sarkanās armijas karavīriem – t. s. Aļoša (saukts arī par pieminekli “Rēzeknes atbrīvotājiem”) – atklāts 1976. gada 3. jūlijā netālu no Rēzeknes autoostas (Grava 1976, 80, 1; Līpenīte, Strods 2020, 82). Ik gadu pie pieminekļa 9. maijā notiek t. s. Uzvaras dienas svētki, kuri pulcē ievērojamu cilvēku skaitu. Atceres pasākumos aktīvi iesaistās Otrā pasaules kara veterānu un viņu pēcteču biedrība “Antihitleriskās koalīcijas cīnītāju Latvijas asociācijas Rēzeknes reģionālā organizācija” (turpmāk tekstā – “RRO LAKCA”), tāpat pilsētas pašvaldības vadība, kā arī Krievijas Federācijas ģenerālkonsulāts Daugavpilī u. c. Iepriekš pieminētā

2. attēls. Piemineklis holokausta upuriem Rēzeknes ebreju kapsētā, 20. gadsimta 90. gadi. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums

Figure 2. Monument to the victims of Holocaust at the Rēzekne Jewish cemetery, 1990s. Collection of Latgale Culture and History Museum

biedrība “RRO LAKCA” sakarā ar 9. maija atceri periodiski iniciē dažādas citas piemiņas akcijas. Piemēram, ik gadu notiek pretrunīgi vērtētais “Nemirstīgā pulka” gājiens u. c. pasākumi.

Šis ir viens no sabiedrībā vispretrunīgāk vērtētajiem Sarkanās armijas karavīriem veltītajiem monumentiem Rēzeknē. Tas periodiski atspoguļojas atšķirīgajos sabiedrības viedokļos par padomju laika mantojumu, ko tostarp raksturo aicinājumi par tā demontāžu. Līdzīga iniciatīva tika pausta 2020. gada februārī. Tas raisīja zināmu ažiotažu arī no Krievijas Federācijas puses. Piemēram, Krievijas ģenerālkonsuls Daugavpilī Jevģēnijs Kolesnikovs šādu ieceri komentēja ar tekstu, ka “tamlīdzīgas iniciatīvas pie mums Krievijā nosauktu par provokāciju” (I vnov’ o cobitiiakh v g. Rezekne v gody voiny 2020). Savukārt Rēzeknes pašvaldības vadītājs Aleksandrs Bartaševičs, komentējot šādu ieceri, uzsvēra, ka šo pieminekli vietējie “mīļi dēvē par Aļošu”, bet kritušajiem Sarkanās armijas karavīriem nav nekāda sakara ar sekojošajiem 50 gadu notikumiem (Bartaševičs 2020, 8, 2).

Lai gan šis un arī vairāki citi pieminekļi ir padomju okupācijas perioda “produkti”, tomēr to demontāža neatrisinās akūto “padomju mantojuma” problēmjautājumu, bet var radīt šķelšanos Rēzeknes un, iespējams, arī visas Latvijas sabiedrībā. Šajā gadījumā jāpiekrit arhitekta Pētera Blūma retoriskajam jautājumam, kurš, runājot par t. s. Uzvaras pieminekļa Rigā nojaukšanu, izteicās: “[..] Ar ko gan tad mēs būtu labāki par padomju režīmu, kas

3. attēls. Piemiņas pasākums pie padomju karavīriem veltītā pieminekļa (tā sauktais Aļoša) Rēzeknē, 1977. gada 9. maijs. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums (LgKM 8676:2)

Figure 3. Memorial event at the monument to the Soviet soldiers (popularly known as Aļoša) in Rēzekne, 9 May 1977. Collection of Latgale Culture and History Museum (LgKM 8676:2)

centās izrēķināties ar baznīcām un pieminekļiem?” (Blūms 2020). Drīzāk tamlīdzīgās piemiņas vietās būtu nepieciešams izvietot vismaz informatīvos standus, kuros bez padomju perioda ideoloģiskajiem uzslāņojumiem tiktu izskaidrota konkrētā monumenta vēsture un tā simboliskā nozīme gan pēckara, gan mūsdienā Latvijā. Vienlaikus būtu jāizvairās no Sarkanās armijas glorifikācijas un pēckara realitātes nolieguma.

Jāatzīmē, ka Latvijā ārpus padomju karavīriem izveidotajām masu apbedījumu vietām (brāļu kapiem)¹¹ līdz šim ir apzināti vairāk nekā 300 dažādi pieminekļi, kuri “slavina padomju varu un okupācijas armiju” (Viksne 2020). Jāpiebilst, ka iepriekš minētajā sarakstā iekļautas arī Rēzeknē 1961. gadā izveidotā piemiņas plāksne 1920. gada janvārī 16 par padomju varu kritušajiem ķīniešiem, kā arī 1987. gada novembrī atklātais pieminekļis cīnītājiem par padomju varu (1917.–1919. g.) (Āboltiņš 2020), kuras Atmodas un pirmajos atjaunotās Latvijas neatkarības gados ir demontētas. Iespējams, ka tamlīdzīga situācija ir vērojama arī attiecībā uz citiem šajā sarakstā iekļautajiem pieminekļiem un piemiņas zīmēm.

PADOMJU REPRESIJĀS CIETUŠAJIEM VELTĪTĀS PIEMIŅAS VIETAS

Padomju Savienības vadītāja Mihaila Gorbačova (1931) pagājušā gadsimta 80. gados uzsāktās reformas t. s. pārbūves (“perestroika”) un atklātības (“glasnost”) iespaidā Latvijā aizsākās t. s. Atmodas periods (1986–1991). Tieši šajā laikā noritēja aktīva daudzu padomju simbolu (tostarp pieminekļu) demontāža, kā arī “aizmirsto” padomju represiju upuru piemiņšanas tradīcija.

Attiecīgajā laika periodā Rēzeknē izveidoja divas piemiņas vietas padomju represiju upuriem. Pirmo no tām¹² 1990. gada 14. jūnijā atklāja Atbrīvošanas alejā 67 – teritorijā, kur 1941. gada jūnija beigās – jūlija sākumā (vietējās NKVD milicijas cietuma pagalmā) tika aprakti 35–39 nogalinātie Rēzeknes un tuvākās apkārtnes iedzīvotāji (Nikonov 2018, 337–339). Šīs vietas vēsture ir saistīta ar holokausta notikumiem. Proti, nogalināto cilvēku liķu ekshumācijā 5. jūlijā¹³ iesaistīja no Rēzeknes cietuma atdzītos ebrejus, kurus pēc uzdevuma veikšanas nogalināja vietējie paš aizsardzības dalībnieki (Zellis 2017, 96–97). Nacistu varas iestādes šo padomju noziegumu izmantoja savu propagandas mērķu īstenošanai, respektīvi, ebreja kā komunistu paveikto noziegumu tēla nostiprināšanai.

Par šiem notikumiem vērtīgas ziņas sniedz viens no 1942. gada vasarā sastādītajiem Rēzeknes pilsētas policijas iecirkņu darbības pārskatiem. Tajā minēts, ka tā paša gada 27. aprīlī bijušajā NKVD [patiesībā domāts milicijas cietuma – aut. piezīme] pagalmā izrakti sešu cilvēku liķi, kurus

4. attēls. Piemineklis padomju karavīriem Miera ielā, 20. gadsimta 80. gadi. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums

Figure 4. Monument to the Soviet soldiers in Miera iela, 1980s. Collection of Latgale Culture and History Museum

5. attēls. Padomju varas aktivistiem veltītā piemineklā demontāža Rēzeknē, 1991. gada 27. augusts. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums (LgKM 20840). Foto: A. Bondarenko

Figure 5. Dismantling of monument to the Soviet activists in Rēzekne, 27 August 1991, Collection of Latgale Culture and History Museum (LgKM 20840). Photo: A. Bondarenko

nogādāja Ančupānu kalnos¹⁴ (LNA-LVVA, 1371–1–14–225). Lai gan par šo notikumu detalizētākas informācijas trūkst, tomēr var pieņemt, ka šie eks-humētie cilvēki ir tie paši 1941. gada 5. jūlijā nogalinātie ebreji.

Acīmredzot, ka atsevišķos gadījumos padomju varas iestādes centās “slēpt” savus okupācijas perioda noziegumus. Par to liecina dienu pirms Rēzeknes “atbrīvošanas” 25 gadadienas (1969. gada 26. jūlijā) bijušās NKVD milicijas cietuma ēkas teritorijā atklātais piemiņas akmens “karavīriem atbrīvotājiem” (Atbrīvošanas svētki 1969, 90, 1). Savukārt 1987. gada novembrī Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienas priekšvakarā šajā vietā atklāja pieminekli (bareljefu) “padomju varas cīnītājiem” (Tihomirova 1987, 135, 1). Tomēr tas ilgi neatradās savā vietā, un pēc nepilniem četriem gadiem (1991. gada 27. augustā) to demontēja (LgKM 20840).

Konkrētā piemiņas vieta apliecina Otrā pasaules kara vēsturisko norišu kompleksumu, respektīvi, vienlaikus atspoguļojas Padomju Savienības un

nacistiskās Vācijas totalitāro režīmu noziegumi pret dažādām sabiedrības daļām, kā rezultātā Rēzekni var uzlūkot kā vienu no, britu vēsturnieka Timotija Snaidera vārdiem izsakoties, Austrumeiropas “asinszemes” piemēriem. Līdzīgu viedokli pauž arī vēsturnieks Kaspars Zellis, kurš secina, ka šāda pieeja “ļauj akcentēt cilvēciskās, nevis etniskās vai politiskās kategorijas” (Zellis 2017, 103).

SECINĀJUMI

Otrā pasaules kara piemiņas vietas Rēzeknē apliecina attiecīgā laika perioda sarežģīto vēsturi, kā arī atklāj problēmjautājumus, kuri saistīti ar padomju un nacistu okupācijas režīmu represiju un propagandas lomu mūsdienu pastāvošajās pagātnes interpretācijas tendencēs.

Jākonstatē, ka Rēzeknē ir vērojama disproporcija starp Sarkanās armijas karavīriem un citiem Otrā pasaules kara upuriem veltīto piemiņas vietu skaitu, kas skaidrojams ar padomju varas periodā izteikto ideoloģisko akcentu – Sarkanās armijas kā “atbrīvotājas” tēla nostiprināšanu. Šie monumenti joprojām saglabā izteikti padomisko vēstures naratīvu. Diemžēl pēdējo gadu laikā pilsētas pašvaldības vadības īstenotā “piemiņas politika” attiecībā uz 9. maija jeb t. s. Uzvaras svētku atceri liek domāt par mākslīgu padomju okupācijas laika mītu (tradīciju) uzturēšanu, kā arī nevēlēšanos iesaistīties sabiedrības konsolidācijas procesos.

Lielākā daļa no izveidotajām piemiņas vietām simboliski piesaistītas konkrētajiem Otrā pasaules kara notikumiem, kurās līdz pat mūsdienām norisinās dažādi atceres un piemiņas pasākumi. Neviennozīmīgie padomju režīma periodā veidotie pieminekļi šodien dažādās sabiedrības daļās nereti tiek uztverti atšķirīgi, kā rezultātā veidojas konfrontējošā naratīva aspekts. To veicina arī padomju perioda tradīciju uzturēšana un pilsētas pašvaldības nespēja veidot dialogu starp šīm sabiedrības daļām. Līdz ar to vērojama nepieciešamība pēc jaunas, mūsdienīgas pieejas šāda dialoga izveidei, tajā pašā laikā izvairoties no padomju vēstures idealizēšanas un glorifikācijas. Vienlaikus rodas nepieciešamība padomju perioda piemiņas vietās izvietot mūsdienīgus informatīvos standus, ar kuru starpniecību varētu izglītēt sabiedrību, jo nereti cilvēkiem trūkst zināšanu (informācijas) par konkrētās piemiņas vietas vēsturi (notikumu un izveides procesu) un nozīmi mūsdienās.

Padomju mītu noturība un “vēsturiskā amnēzija” vērojama attiecībā uz 1944. gadā padomju aviācijas veikto pilsētas bombardēšanu, jo vairāk nekā 30 neatkarības gadu laikā nav izveidota neviena piemiņas vieta šo traģisko notikumu upuriem. Tāpat jāsecina, ka pilsētvidē nav izceltas ar holokausta laikā Rēzeknē izglābto ebreju likteņiem saistītās vietas (ēkas).

Visi pilsētas teritorijā izveidotie pieminekļi ir mūsu sarežģītās un traumatiskās Otrā pasaules kara pagātnes liecības, kam ir nozīmīgs potenciāls pilnvērtīgākai mūsu vēstures izpratnei, sabiedrības izglītošanai u. c. procesos.

SAĪSINĀJUMI

LNA-LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs

LNA-RZVA – Latvijas Nacionālā arhīva Rēzeknes zonālais valsts arhīvs

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Āboltiņš, A., 2020. Pārskats par 313 “padomju laikā” uzstādītiem pieminekļiem un ierīkotām piemiņas vietām ārpus apbedījumu vietām (brāļu kapiem), kuras saistītas ar Otrā pasaules karu un Sarkano armiju un kuras vēl ir saglabājušās (nav ziņu par nojaukšanu vai demontāžu). Pieejams: https://nra.lv/_files/202006/parskats_padpiemSA-A1-202006.pdf [Skatīts 01.06.2021.]
- B. a., 1959. Viņš ciniņās par mūsu laimi. J. Zvīdra mirstīgo atlieku apbedīšana Rēzeknē. *Ausma*, 130, 2.
- B. a., 1965. Pie fašisma upuru sienas. *Znamja Truda*, 87, 1.
- B. a., 1968. Dzimtene sēro līdz ar varoņu mātēm. Mitiņi Brāļu kapos. *Znamja Truda*, 55, 1.
- B. a., 1969. Atbrīvošanas svētki. *Znamja Truda*, 90, 1.
- B. a., 1941. Komunistu-žīdu briesmu darbi Rēzeknē. *Tēvija*, 13, 6.
- B. a., 1941. Krievu ārsts “aizmirsis” slimnieku ar uzšķērstu vēderu uz operācijas galda. *Daugavpils Latviešu Avīze*, 36, 3.
- Bartaševičs, A., 2020. Pieprasa demontēt pieminekli “Aļoša”. *Rēzeknes Vēstnesis*, 8, 2.
- Blūms, P., 2020. Pēteris Blūms: Ceru, ka mūsu valsts neķersies pie pieminekļu nojaukšanas, lai “ieriebtu krieviem”. *LA.LV*. Pieejams: <https://www.la.lv/nekarosim-pret-pieminekliem> [Skatīts 20.11.2020.]
- Bruzgule, V., 1990. Lai neviens nav aizmirsts. *Darba Karogs*, 140, 3.
- Čigāne, I., 2016. Rēzeknē par Krievijas naudu atjauno kritušo sarkanarmiešu kapus, *LSM.LV*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/rezekne-par-krievijas-naudu-atjauno-krituso-sarkanarmiesu-kapus.a190334/> [Skatīts 17.11.2020.]
- Gilis, V., 2020. Būs Vipingā piemiņas aleja! *Rēzeknes Vēstis*, 36, 1.
- Grava, V., 1976. Cauri liesmām pretī uzvarai... Pieminekļa atklāšana Rēzeknes atbrīvotājiem. *Znamja Truda*, 80, 1.
- I vnov' o cobitiiahk v g. Rezekne v gody voiny. Pieejams: <https://www.facebook.com/MIDRussia/posts/d41d8cd9/2448166031949490/> [Skatīts 17.11.2020.]
- Juškāne, I., 2005. Rēzeknes pilsētas kultūrvēstures objekti. Par Rēzeknes pilsētas kultūrvēstures objektu saglabāšanu, atklāšanu un likvidēšanu, *Likumi.lv*. <https://likumi.lv/ta/id/112758-par-rezeknes-pilsetas-kulturvestures-objektu-saglabasanu-atklasanu-un-likvidesanu> [Skatīts 27.11.2020.]
- Magone, M., 1989. Rēzekne atceras. *Darba Karogs*, 90, 1.

- Materiali zhertv fashisma. LNA-RZVA, 18–1–302.
- Mitiņš pie padomju karavīriem veltītā pieminekļa (t. s. Aļoša) Rēzeknē, 1977. gada 9. maijs. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums (LgKM 8676: 2).
- Nagle, G., 2020. Sarkanās zvaigznes joprojām spīd, *IR*. Pieejams: <https://ir.lv/2020/06/17/sarkanas-zvaigznes-joprojam-spid/> [Skatīts 15.01.2021.]
- Nizinska, M., 1990. Deg sveces piemiņai. Atklāta memoriālā plāksne audriniešiem. *Darba Karogs*, 3, 1.
- Padomju varas aktivistiem veltītā pieminekļa demontāža Rēzeknē, 1991. gada 27. augusts. Latgales Kultūrvēstures krājums (LgKM 20840).
- Par Latvijas Republikas valdības un Krievijas Federācijas valdības vienošanos par Latvijas apbedījumu statusu Krievijas Federācijas teritorijā un Krievijas apbedījumu statusu Latvijas Republikas teritorijā. *Likumi.lv*. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/179009-par-latvijas-republikas-valdibas-un-krievijas-federacijas-valdibas-vienosanos-par-latvijas-apbedijumu-statusu-krievijas-federacijas> [Skatīts 17.11.2020.]
- Rēzeknes ebreju kapsētā, 20. gs. 90. gadi. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.
- Piemīņas akmens 1941. gada jūnija-jūlija padomju represiju upuriem. A. Bondarenko privātais arhīvs.
- Piemīņas pasākums padomju karavīru kapsētā Miera ielā, 20. gs. 80. gadi. Latgales Kultūrvēstures muzeja krājums.
- Pozņakovs, K., 2020. Pārāpbedītais ziemeļu rajonā atrastās karavīru mirstīgās atliekas. *Rēzeknes Vēstnesis*, 42, 4.
- Rancāne, A., 2009. Rēzeknē atklāts piemineklis kritušajiem “afgāņiem”, *Diena.lv*. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/latvija/zinas/rezекne-atklats-piemineklis-kritusajiem-afganem-677533> [Skatīts 15.01.2021.]
- Rēzeknes apriņķa priekšnieka pārvaldes Administratīvās daļas akts Nr. 8./4. Ziņojumi par stāvokli. LNA-LVVA, 1371–1–14.
- Salnītis, V. (sast.), 1936. *Ceturtais tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība*. Rīga: Valsts Statistikas pārvalde.
- Tihomirova, A., 1987. Viņu piemiņa mūžam dzīva. Veltīts revolūcijas cīnītājiem. *Znamja Truda*, 135, 1.
- ul. Darzu. Pieejams: [Память народа::Воинские захоронения: ул. Дарзу \(pamyat-naroda.ru\)](http://pamyat-naroda.ru/memorial/burial.php?id=85908507&static_hash=14d0cf87bc91083dbd9d8f79f90d7def) [Skatīts 17.11.2020.]
- ul. Miera. Pieejams: https://pamyat-naroda.ru/memorial/burial.php?id=85908507&static_hash=14d0cf87bc91083dbd9d8f79f90d7def [Skatīts 17.11.2020.]
- ul. Upes. Pieejams: https://pamyat-naroda.ru/memorial/burial.php?id=85908712&static_hash=14d0cf87bc91083dbd9d8f79f90d7def [Skatīts 17.11.2020.]
- Utāns, E., 2020. Iestādīja 75 bērzus. *Rēzeknes Vēstis*, 89, 2.
- Viksne, I., 2020. Krievijas stratēģiskā komunikācija Latvijas kapos. *nra.lv*. Pieejams: <https://neatkariga.nra.lv/izpete/318226-krievijas-strategiska-komunikacija-latvijas-kapos> [Skatīts 01.06.2021.]

LITERATŪRA

- Bērziņš, D., 2015. *Sociālās atmiņas komunikācija un ētika: holokausta diskursi Latvijā (1945–2014)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Ezergailis, A., 1999. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Lipēnīte, A., Strods, K., 2020. *100 fakti par Rēzekni*. Rēzekne: Latgales Kultūrvēstures muzejs.

- Lowe, K., 2020. *Prisoners of history. What monuments to the Second World War tell us about our history and ourselves*. London: William Collins.
- Malahovskis, V., 2019. Nacistiskās Vācijas okupācijas varas Audriņu sādžas iedzīvotāju iznīcināšanas akcijas krimināllietas Nr. 31 materiālu vēsturiskā nozīme. Mežulis, D. (galv. red.). *Administratīvā un kriminālā justīcija*, Nr. 1. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/ACJ/article/view/4018/4302> [Skatīts 15.01.2021.]
- Memorial, *Academic.ru*. Pieejams: https://illustrated_dictionary.academic.ru/6945/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BB [Skatīts 01.06.2021.]
- Neiburgs, U., 2018. “Grēka un ienaida liesmās!” Latvijas Otrā pasaules kara stāsti. Rīga: Latvijas Mediji.
- Nikonov, V., 2018. *Rezekne pēdējiem prīšestviem*. Rezekne: Nacionālo un reliģisko kultūru pētniecības centrs.
- Pamiatnik, *Academic.ru*. Pieejams: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/919814> [Skatīts 01.06.2021.]
- Strods, K., 2017. Ebreju Rēzekne. Zelča-Simansone, I. (sast.). *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum.
- Strods, K., 2020a. Dzīve aiz dzelonstieplu žoga – padomju karagūstekņu nometne “Stalag 347”, *LSM.LV*. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/dzive-aiz-dzelonstieplu-zoga--padomju-karagusteknu-nometne-stalag-347.a358157/?fbclid=IwAR2cVtxE18ufzRRsBrOSXaFrkf5rnS65SoEs641_3Qnpw-IioIteS41gHbw [Skatīts 21.01.2021.]
- Strods, K., 2020b. No Latgales zemnieka dēla līdz komunisma ideologam. Stāsts par Jāni Zvidru. *LSM.LV*. Pieejams: https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vesture/no-latgales-zemnieka-dela-lidz-komunisma-ideologam-stasts-par-jani-zvidru.a376934/?fbclid=IwAR0Qz9GL2guxBoL1pGgWi1nRyxGOVqSTKxcqrzJxbaDG209jHhCsgU9j_Os [Skatīts 21.01.2021.]
- Zellis, K., 2011. 8./9. maijs un tā atspoguļojums vēstures literatūrā. Muižnieks, N., Zelče, V. (red.). *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.
- Zellis, K., 2017. Holokausts Rēzeknē: izpētes problēmas, jautājumi, perspektīvas. Zelča-Simansone, I. (sast.). *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Arhitektoniska vai skulpturāla būve, kas veidota, pieminot vai godinot kādu ievērojamu cilvēku vai notikumu (*pamiatnik*).
- ² Arhitektoniska celtnē, celtnu komplekss, kāda cilvēka, cilvēku grupas vai notikuma piemiņai (*memorial*).
- ³ Starp šiem darbiem jāmin Vitas Zelčes pētījums par Otrā pasaules kara pieminekļiem Baltijas valstīs. (Zelče, V., 2010. Atmiņas tekstūra. Otrā pasaules kara pieminekļi Baltijas valstīs. *Latvijas sociālā atmiņa un identitāte. Manuskripti. 1. laidniens*. Rīga: Valsts pētījumu programma “Nacionālā identitāte”. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/344176525_Zelce_Vita_2010_Atminas_tekstura_Otra_pasaules_kara_pieminekli_Baltijas_valstis_The_Texture_of_Memory_World_War_II_Monuments_in_the_Baltic_States_Riga_ASPRI_40_pages_Social_Memory_of_Latvia_and_Identity [Skatīts 21.01.2021.] Savukārt Rīgas pieminekļu aģentūras oficiālajā vietnē ir apkopota informācija par visiem svarīgākajiem Otrā pasaules kara pieminekļiem Rīgā un Rīgas rajonā (Rīgas pieminekļu aģentūra. Pieejams: <http://www.rigaspeminekli.lv/?lapa=peminekli&rajons=2> [Skatīts 15.01.2021.]). Plašāku pārskatu par Rīgas un tās apkārtnē esošajām piemiņas vietām sagatavojuši Latvijas Okupācijas muzeja biedrība (skat. Čakstiņa, K., Pētersons, R., 2017. *Piemiņas vietu ceļvedis pa Rīgu*

un Rīgas apkārtni. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība). Jāatzīmē, ka šis ir bilingvāls izdevums – latviešu un angļu valodā.

- ⁴ Šajā izdevumā iekļauta nozīmīga informācija par Latvijas ebreju kopienas, kā arī holokausta iznīcināšanas vietām (Melers 2013). Tāpat jāatzīmē muzeja “Ebreji Latvijā” izdots katalogs “Holokausta piemiņa Latvijā laika gaitā (1945–2015)” (Ļenskis 2017).
- ⁵ Skat. Strods, K., 2017. Ebreju Rēzekne. Zelča-Simansone, I. (sast.). *Ebreju Rēzekne*. Rīga: Creative Museum.
- ⁶ Muižnieks, N., Zelče, V. (red.). 2011. *Karojošā piemiņa. 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.
- ⁷ Kaprāns, M., Zelče, V. (red.) 2010. *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Rīga: LU SZF SPPI; Kaprāns, M., Procevska, O., Uzule, L. u. c., 2012. *Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā. Atmiņu politika un publiskā telpa*. Rīga: Mansards.
- ⁸ Pirmā piemiņas zīme šajā vietā izveidota 1974. gadā (Juškāne 2005).
- ⁹ Militārs konflikts starp Padomju Savienību un Afganistānas Demokrātisko Republiku (1979–1989).
- ¹⁰ To netieši apstiprina arī Krievijas Federācijas Aizsardzības ministrijas veidotajā elektroniskajā datubāzē “Memorial” (“Мемориал”) pieejamā informācija par Rēzeknes kapsētā apbedītajiem sarkanarmiešiem. Proti, jākonstatē, ka daudzi no Miera ielā apbedītajiem Sarkanās armijas karavīriem ir gājuši bojā vairākas nedēļas vai pat mēnešus pēc padomju spēku ienākšanas Rēzeknē 1944. gada 27. jūlijā.
- ¹¹ Pēc Brāļu kapu komitejas apkopotās informācijas, Latvijā ir 346 šāda veida apbedījumu vietas (Viksne 2020).
- ¹² Otrā piemiņas vieta veltīta 1941. un 1949. gadā no Rēzeknes deportētajiem iedzīvotājiem. Tā atklāta 1991. gadā pie dzelzceļa stacijas Rēzekne II (Juškāne 2005).
- ¹³ Lai gan ir ziņas, ka NKVD milicijas cietumā nogalināto personu ekshumācija notikusi 7. jūlijā (Ezergailis 1999, 327; Zellis 2017, 97), tomēr pēc vienā no nacistu okupācijas laikā iznākošajā periodiskajā izdevumā “Daugavpils Latviešu Avīze” iekļautās informācijas tas noticis 5. jūlijā, savukārt nākamajā dienā (6. jūlijā) notika šo personu apbedīšanas ceremonija (Krievu ārsts “aizmirsis” slimnieku ar uzšķērstu vēderu uz operācijas galda 1941, 36, 3.). Arī pēc rēzeknieša M. Bacmanova teiktā, liķu ekshumācija [NKVD – aut. piezīme] milicijas pagalmā veikta 5. jūlija pēcpusdienā (Nikonov 2018, 337). Jāatzīmē, ka par 6. jūlijā Rēzeknē notikušo bērnu ceremoniju ziņoja arī nacistu okupētās Latvijas oficiozs “Tēvija” (Komunistu-židu briesmu darbi Rēzeknē 1941, 13, 6).
- ¹⁴ Domāta vieta, kur nacistu okupācijas režīms veica ebreju, romu, padomju karagūstekņu u. c. cilvēku masu iznīcināšanas akcijas (skat. Strods, K., 2020. “Viņi mira, lai dzīvotu Tu”: Ančupānu memoriāls. No Purinaša, L., Strods, K. *Laikmeta nospiedumi: 20. gadsimta Latgales stāsti*. Rēzekne: Hronologeja).

DIFFICULT HERITAGE OF LATVIA: INSIGHT INTO THE MEMORIAL PLACES OF WORLD WAR II IN RĒZEKNE (1945–1991)

KASPARS STRODS

MA in archival science, researcher at the University
of Latvia Institute of Philosophy and Sociology,
historian at the Latgale Culture and History Museum
E-mail: *kaspars.strods88@inbox.lv*

ABSTRACT

The aim of the current publication is to explore creation of specific memorial sites, the process of their historical development, as well as their contemporary significance. The study is based on the various printed publications of the times of Soviet occupation and independence of Latvia ("Ausma", "Znamja Truda", "Rēzeknes Vēstnesis", etc.), as well as the collections of the Latgale Culture and History Museum, the National Archives of Latvia and other sources.

Keywords: Memorial places, World War II, Soviet Union, Nazi Germany, Rēzekne.

SUMMARY

The World War II memorial sites in Rēzekne confirm the complexity of this historical period, as well as allow to detect problems which are related to the role of repressions and propaganda by the Soviet and Nazi occupation regimes in contemporary interpretations of the past.

It should be noted that in Rēzekne there is a disproportion between the number of memorial places which are dedicated to the Red Army soldiers and to other victims of World War II. That can be explained by the ideological emphasis maintained during the Soviet era – strengthening the image of the Red Army as a "liberator". At the same time, these monuments retain a distinctly Soviet historical narrative.

Most of the created memorial sites are symbolically associated with specific events of the World War II, where various commemorative and memorial events take place until the present day. Today, the controversial monuments created under Soviet rule are often perceived differently in various parts of society, which leads to a confrontational narrative. This is also facilitated by the preservation of the Soviet era traditions and the

inability of the city council to establish a dialogue between these parts of society. Consequently, there is a need for a new, contemporary approach to establishing such a dialogue, at the same time avoiding idealization and glorifying of the Soviet narrative. Furthermore, memorials of the Soviet era require introduction of modern information stands, which would contribute to the education of society, since people often lack knowledge and information about the history (the events and the process of creation) and meaning of the memorials today.

All the monuments established in the city are an evidence of our complex and traumatic past of the World War II, which has a significant potential for improving the understanding of our history, educating and consolidating various groups of society.